

Staré město ve Vratislavi v 13.-15. století

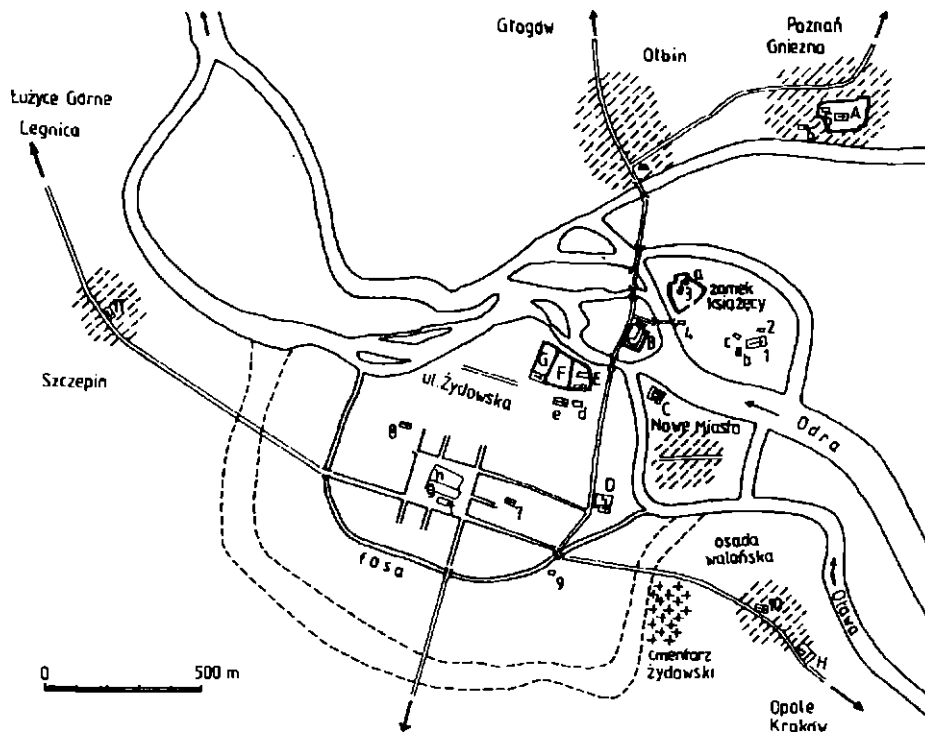
C. BUŠKO, J. PIEKALSKI

Hlavními součástmi raně městské aglomerace ve Vratislavi byl: Tumski Ostrów (Tuminsel), Olbin (Elbing) a osady na levém břehu Odry (Kaźmierczyk 1968-70; Możdzioch 1990, s. 50-64; Piekalski 1991). V první polovině XIII. stol. vratislavští Piastové k této sídlištní struktuře připojili město založené podle magdeburského práva, později zvané jako Staré město (obr. 1). Během několika desítek let, si hospodářsky a kulturně podřídilo dřívější městské prvky a spolu s nimi vytvořilo velké město středovýchodní Evropy. Archeologický výzkum, jenž byl prováděn od šedesátých let odhalil některé problémy spojené s jeho minulostí. Podařilo se částečně rekonstruovat původní utváření terénu Starého města, strukturu měšťanských parcel, zděnou a dřevěnou zástavbu, vodní zařízení a zařízení pro svod nečistot. Současně i informace o stavbě ulic. Při té příležitosti byly nalezeny památky z kovů, kůže, hlíny, jež umožnily výzkum výroby, každodenního života a obchodu v pozdně středověké Vratislavi.

O počátcích rozvoje lokačního města existuje v odborné literatuře několik názorů. Společná je teze, podle níž urbanistické založení Starého města je důsledkem promyšlené akce ve 13. stol. (Mlynarska-Kaletynowa 1986, s. 100-170). Značný počet výkopů na území Starého města umožňuje proniknout do problému utváření terénu ve středověku a vzniku geologických vrstev (obr. 2). Na území nejvzdálenějším od Odry, v oblasti dnešního Dominikánského náměstí původní úroveň půdy byla ve výšce 117,65-118,30 m n.v. Podrobný strukturální výzkum osady odhalil, že jde o písčitou, erozní vysočinovou skálu, jejíž strop vznikl z písků geologického původu (Chmal, Czerwińska, Czerwiński, Traczyk 1993, s. 382-400). Výsledky výzkumu v kostele sv. Elžběty (Piekalski v tisku), v ul. Igielnej, Nożowniczej (Piekalski, Plonka, Wiśniewski 1991, s. 207-238), Wieziennej (Buško, Piekalski, Wiśniewski 1991, s. 135-143; Borkowski, Buško, Piekalski 1993, s. 287-307), Uniwersyteckiej a také v severovýchodní části města v kostele sv. Jakuba a v ul. DREWNIANEJ (Kaźmierczyk 1968-70, cz. 1, s. 168-175), všeobecně potvrzují dřívější poznatky o hypsografii území Starého města ve Vratislavi (Geschwendt 1936, s. 5-31; Kozaczewski 1959, s. 170; Kaźmierczyk, Len 1984, s. 97). Severním směrem terén klesá, v oblasti Odry, na nádvoří University dosahuje úroveň pouhých 115,30 m n.v. (Kaźmierczyk 1959, obr.1). Vrchní vrstva tam tvoří strop, jenž byl nanesen vodou již ve středověku. Původní, říční původ této vrstvy byl potvrzen geomorfologickými výzkumy v kostele sv. Jakuba a ve Wieziennej ul. 10. Nejnižší část území, pokrytá pláštěm nánosů záplavové terasy Odry zaujímaly knížecí pozemky. Přízpůsobení území pro osídlení vyžadovalo, aby nábřeží bylo umocněno násypy, jejichž zbytky byly objeveny na universitním nádvoří a také ve východní části, na území františkánského kostela (Kozaczewski 1963, s. 227-228). Takové násypy, případně hráze jsou lépe potvrzeny v písemných dokladech a výkopech z pravého břehu Odry, na Olbinie (Mlynarska-Kaletynowa 1986, s. 39-42; Piekalski 1991, s. 13-14).

Formulace použitá v lokačním dokumentu knížete Henryka II. (Jindřicha II.) „fossata prime locationis“ (Korn 1870, nr 23) týká se vnitřního příkopu, jenž město obklopoval od východu, jihu a západu a vznikl před rokem 1261 (obr. 1). V současné době nenalzáme v písemných a archeologických pramenech potvrzení téze, že starší je vnější příkop (Czerner 1976; Malachowicz 1985, s. 19-20). Stometrový úsek vnitřního příkopu byl na území dnešního Dominikaňského náměstí prozkoumán, a zjištění geomorfologů popřela původ-

Obr. 1. Wrocław. Pohled z r. 1562 podle B. Welnera.

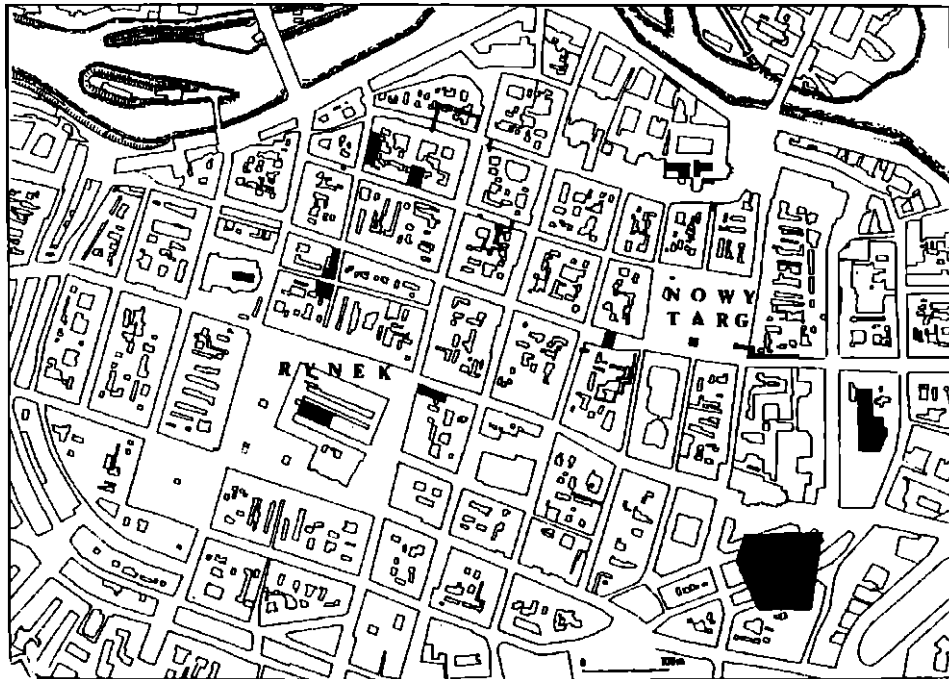
Obr. 2. Wrocław na zařátku 2. poloviny XIII. století. Podle M. Mlynarskiej-Kalclynowej.

ní domněnku, zachycenou v literatuře (Goliński 1986, s. 24), podle níž vnitřní příkop vznikl v oblasti starého toku Odry (Bimler 1940, s. 9). Výzkum prokázal, že zmíněný úsek byl vykopán v hranicích plejstoceního erozního nánosu. Koryto příkopu mělo původně šířku 46 m a hloubku kolem 4,5 m a bylo vyplněno spodními vodami. V ústřední části koryta na 18 m úseku bylo zjištěno prohloubení v důsledku dobývání písku již po zavedení do průkopu řeky Olawy v roce 1296 (Korn 1870, nr 36). Postupně se během let příkop zužoval. Původní dřevěné zpevnění břehu bylo nahrazeno v 2. polovině XV. stol. cihlovým nábrežím s pískovcovým obkladem, zaznamenané také v okruhu Olawské brány, Bernardýnské bastily, Mikulášské brány, a v oblasti Arzenálu (Buáko. Piekalski 1993, s. 148-149; Piwko, Romanow 1993, s. 78-79). Příkop navazoval na první pás fortifikace, potvrzené písečnými prameny v letech 1261-1274 (Goliński 1986, s. 27). Původně byl příkop přerušit šesti branami (Písková, Olavská, Svidnická, Ruská, Mikulášská a Oderská) a později dvěma dalšími (Cihlená a Knížecí). Krenelováním zdobené zdi ze třináctého století, vysoké kolem 6 m, zděné z cihel vazbou venedskou (běhoun, běhoun, vazák) na základech z žuly nebo lámaného kamene. Každých 30 m byly opevněny původně skořepinovými a později uzavřenými zvnější strany baštami vysunutými před líc zdi kolem 3,5 m. Nejzachovalejší fragment obranné linie byl částečně rekonstruován a odhalen v poválečném období v ul. Kraiňského. V letech 1992-93 byly odhaleny na Dominikánském náměstí základy obranné hradby a dvě obdélníkové skořepiny (Piszczaowski, Lissak, Karst, Zaleski 1993, s. 50-51).

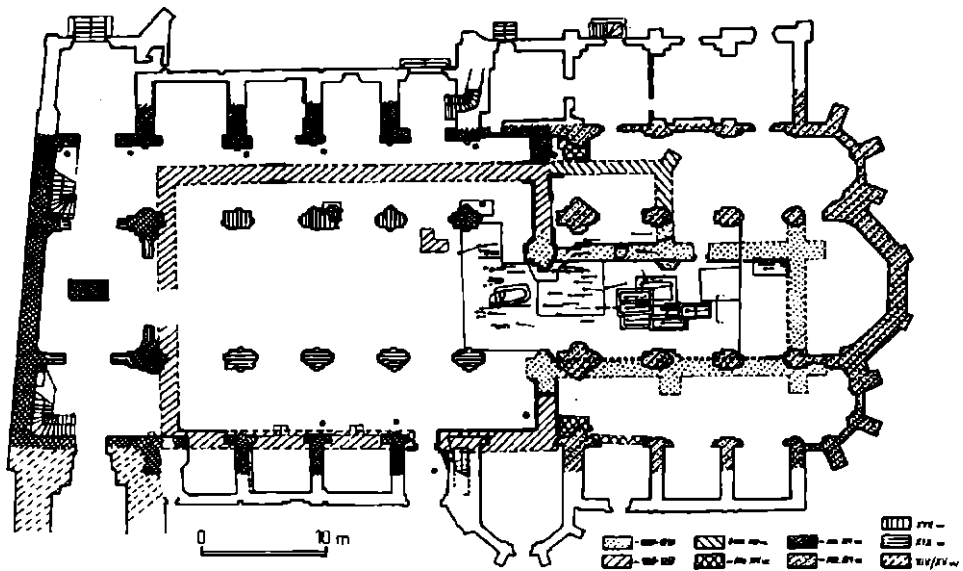
Na přelomu 13. a 14. stol. byla zahájena stavba druhé fortifikační linie, v místě velkého starého říčního koryta. Její průběh vyznačuje tehdejší i dnešní příkop. Byl zabezpečen cihlovou zdí, zesílenou několika desítkami bašt různorodých forem. Ve hradbě byly čtyři brány: druhá Olavská, druhá Svidnická, druhá Mikulášská a Sakvová brána. Tento systém opevnění výrazně vystupuje ve všech panorámách města Vratislavi, usnadňuje to rekonstrukci průběhu a formy jednotlivých obranných prvků.

Krátce po sobě následující stavba dvou fortifikačních linií není v žádném případě dokladem pro to, že plnily současně funkce původně určené. Podle M. Goliňského „Nová linie opevnění byla (...) v celém smyslu slova novou linií, rušila funkci dosavadní. Její stavba byla důsledkem rozvoje města a tedy ne záměrem, aby jedna hradba umocnila druhou" (Goliński 1986, s. 41). Nejnovější výzkum prováděný v ul. Ofiar Oświęcimskich nasvědčuje však, že mezi první linií zděného opevnění a vnitřním příkopem byla cihlová oponová zeď identifikovaná na 20 m délce. Na konci středověku byl vnější pás hradeb opevněn dalším obranným systémem, jenž tvořily nepřilíš vysoké valy opevněné třinácti bastilami rozmístěnými každých 100 m (Malachowicz 1975, s. 99-124).

Centrum takto opevněného města tvořil obdélníkový Rynek. V rámci náměstí na konci 13. stol. vznikla radnice zděná a mnohokrát přestavovaná spolu s původně dřevěnými soukenickými tržnicemi (Zlat 1974, Wiśniewski 1993, s. 336-337). Předpokládá se, že současně s vytýčením náměstí byly vyznačeny jednotlivé sektory města určené pro různé řemeslné obory. Na náměstí se usadily skupiny zámožných občanů: kupci, finančníci a kramáři (Goliński 1990, s. 257-276; 1991). V ulicy Igielne, ležící na sever od Rynku, byli lokalizováni řemeslníci vyrábějící předměty z kostí a paroží - zmínky zde ve 14.-15. stol. Dále na sever byla skupina kovořemeslníků: zámečníci, kováři, kotláři - obývali ul. Kuźnicza, Kotlářská, Nożownicza. Severní a východní oblast města byla osídlena velkou skupinou, která se zabývala zpracováváním kůže. Szewska ulice je potvrzena od roku 1345. Základní proces zpracovávání kůže se konal v okolí ulice Garbary mezi východní stranou Uniwersyteckiego náměstí a Szewsku ulicí. Také v severní části, na knížecím území, byli umístěni židovští osadníci. Západní úsek dnešní Uniwersyteckiej ul. se jmenoval JudengassenacoMarkgraf(1896,s. 16,53-54, 126-127, 133, 183-184,265-266) uvádí příklady datované od 1347 roku. Jihozápadní části města obývali vlákeníci a v západní části jircháři. Další skupinou tu byli tkalci; obývali jihovýchodní část města (Goliński 1990, s. 269-270).

Obr. 3. Wrocław-Staré Město. Archeologicky výzkum označeny černou barvou.

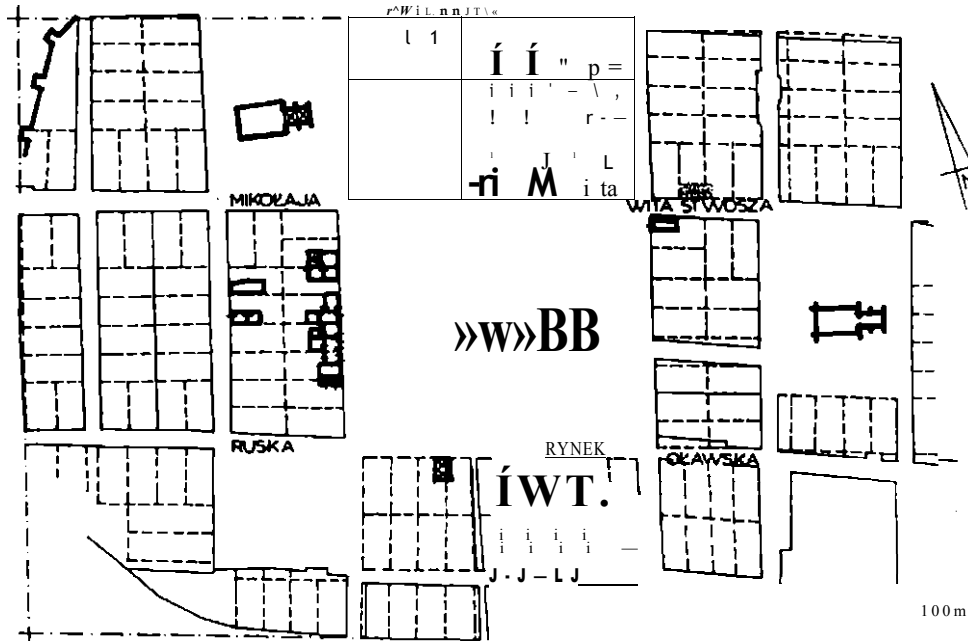
Obr. 4. Wrocław. Kostel sv. Alžběty.

Ke Starému městu patřily dva hlavní farní kostely. Kostel sv. Alžběty byl dobře prozkoumán; zdvižen v severozápadním nároží Rynku (Lasota, Rozpedowski 1980, s. 61-66). Obdélníkové, dvouklenební presbyterium tohoto kostela vzniklo před první polovinou XIII. stol. (obr. 3). Cihlové zdi uloženy s venedskou vazbou (běhoun, běhoun, vazák). Architektonické detaily provedeny z žuly s pozdněrománskou stylistikou. Kolem poloviny XIII. stol. došlo k druhé etapě stavby trojlodního korpusu kostela. Stěny z cihel se stejnou vazbou jako prezbiterium. Ve vzdálenosti 5,5 m od zadní části presbyteria byl objeven západní okraj nejnižšího stupně oltáře vytvořeného z cihel a žuly. Opravy a přestavby kostela jsou dokumentovány v stratigrafii zkoumaných vrstev v presbyteriu. Nejnižší úroveň vnitřní části tvořila dřevěná podlaha. Během oprav pak došlo k výměně klenby, podlaha z vápenné malty nahrazena keramickou dlažbou. Dobře doložená je demolice pozdně románského presbyteria a stavba nového kostela v polovině XIV. stol. Je třeba poznamenat, že navrstvení vzniklá do doby před utvořením původní podlahy gotického kostela měla tloušťku 3-3,16 m, zatímco pozdější pouhých 40 cm. Rozdíl je důsledkem zastavení překotného růstu terénu kolem kostela, tedy po zavedení vyvážky smetí a zániku nestálé dřevěné zástavby (Piekalski w draku).

Architektonický výzkum byl zdrojem informací o minulosti obytné výstavby uvnitř domu (Stein 1931, 1935; Chorowska 1994), hlavně v nižších podlažích a také i archeologické výzkumy. Víme dnes, že nejstarší zděné domy vznikly v Rynku a jeho okolí v XIII. stol. (obr. 4). Domy tvořily poměrně kompaktní zástavbu, nejčitelnější v západní stěně Rynku. Příznačnou vlastností pro tuto výstavbu je vazba cihel (běhoun, běhoun, vazák), jež na Slezsku zaniká před koncem XIII. stol. Byly to 2-3podlažní stavby, původně jednoprostorové, kryté dřevěnými stropy a výjimečně klenuté, jak je tomu v Rynku č. 8 a 17. Chronologii těchto objektů potvrzuje rovněž dokument z roku 1272, ve kterém kníže ujišťuje, že stavba zděných domů, klenutých a zděných sklepů, nebude mít vliv na zvýšení daní z parcel (Kom 1870, č. 23). Výzkum obytné, gotické výstavby ve Vratislavi je značně pokročilý. Monografie M. Chorovské vychází v značné míře z těchto výsledků výzkumu z posledních let (Chorowska 1994).

Příznačná, pro Vratislav období XI.-XIII. stol., dřevěná zástavba srubové a proutěné konstrukce (Ostrowska 1961; Kaźmierczyk 1969; 1968-70, cz. 2, s. 32-52; Kaźmierczyk, Kramárek, Lasota 1974—1980), přestaly dominovat ve městě již ve XIII. století. V pozdním středověku se příhradové a proutěné stavby vyskytovaly v zadních částech parcel jako přístavky měšťanských domů nebo jako volně stojící objekty určené k hospodářským účelům (Buško, Piekalski, Wiśniewski 1991; Borkowski, Buško, Piekalski 1993). Přítomnost topenišť v některých stavbách a v jejich bezprostřední blízkosti, stavěných nejčastěji z cihel a hlíny, svědčí o tom, že byly obytné. Tato obydlí, podle písemných pramenů, obývalo služebnictvo nebo měšťská chudina. Ve městech západní a střední Evropy to byly malé domy různé konstrukce pronajímané buď za peníze nebo za práci anebo také předávané chudým jako bezplatná obydlí (Heyne 1903, s. 286-288; Samsonowicz 1963, s. 523-555; Rutkowska-Plachcińska 1988, s. 63-67).

V pozdním středověku, ve Vratislavi převládá typ dřevěné stavby s konstrukcí příhradovou (Sage 1972, s. 938-992, 1976; Prokopek 1976, s. 91-93; Binding, Mainzer, Wiedenau 1977; Binding 1982, s. 1043-1046; Grossmann 1983). Známe je z ulice Drownianej (Kaźmierczyk 1970, s. 52-55), Nożowniczej 13 (Piekalski, Ptonka, Wiśniewski 1991, s. 215-217), Kuźniczej 41, Wieziennej 11 (Borkowski, Buško, Piekalski 1993), Igielnej 8 a 14. Nejstarší, dosud objevené domy, s konstrukcí příhradovou objevují se v ul. Igielnej 8. Objekt 16 a 17 ležící bezprostředně na stálé hornině datovaný dendrochronologickou metodou na rok 1236 a kolem 1241. Byly vystavěny podél ulice a hranice mezi parcelami byly shodné s platnými do roku 1945. Můžeme tedy připustit, že měšťanské parcely v této části města byly vytýčené před rokem 1241 nebo kolem tohoto data. Také dům z ul. Drownianej má konstrukci příhradovou a byl součástí frontální zástavby. Důkladně prozkoumaná budova v ul. Igielnej 8 (objekt 16) měla délku stěn 4,98 z 6 m, při čemž delší stěna stála

Obr. 5. Wrocław-Slarič Město. Zdřná budova v XIII. slolcÍ. Podlc M. Chorowskicj.

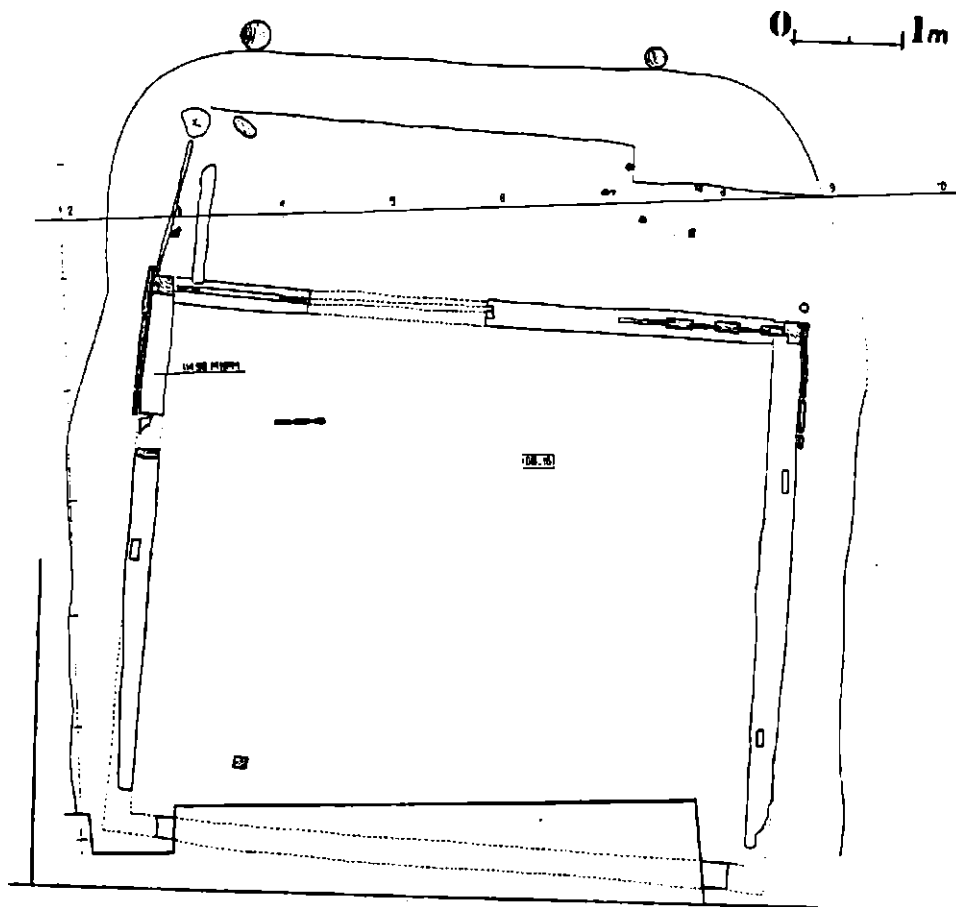
podél ulice (obr. 5). Částečně prozkoumaný, datovaný 1241 objekt 17 z ul. Igielnej měl hloubku do parcely 7, 4 a objekt 15, vystavěný na stejném místě v druhé polovině téhož století dosáhl 11 m délky. Není dosud dostatečně známa velikost příhradových domů vzniklých v zadních částech parcel. Objevy z Nożowniczej ul. 13 a Wieziennej 11, by mohly svědčit o tom, že jejich rozměry byly menší. Nosnou část konstrukce zmíněných domů tvořila kostra z trámů, na nichž v čepch byly umístěny vodorovné trámy. V objektu 17 z Igielnej ulice bylo zjištěno hnízdo pro osazení příčné opery trámu. Datování domu z doby kolem roku 1241 by svědčilo o tom, že příhradová konstrukce se objevila ve Vratislavi ve své rozvinuté formě, v německé literatuře je označována jako Fachwerk (jako protiklad k jednodušší konstrukci Ständerbau) (Erdmann, Willkomm 1985, s. 96-102). Dosud byly zaznamenány dva způsoby vyplňování stěn příhradových domů prkny a proutím s hlinou. Zadní stěna objektu 16 z Igielnej ulice 8, a stěny objektu 10 na stejné parcele byly vyplněny kolmo umístěnými prkny v hnízdě přitešu. Hrany desek byly spojovány na „vlastní pero a trojúhelníkový čep“. Zbylé stěny objektu 16 v ul. Igielnej 8 jsou utvořeny z prken opřechých na vnější hraně trámu a zasypané zeminou. Podobnou konstrukci měly stěny ponořené do základů v objektech 15 a 17, v Igielnej 8 a domu v ul. Drewnianej. Vodorovná prkna tvořila stěny příhradového domu v Nożowniczej ul. 13. Rozvinutou konstrukci měl pozdější, příhradový dům z XV. stol., v zadní části Kuźniczej ul. 41. Tato stavba, jako jediná z dosud objevených, měla základy z druhotně užitých trámů, trojitě uspořádaných, tvořících 55 cm základ pod nároží. Dochovaná, jižní stěna domu byla takto konstruována na horní ploše základního trámu, v jeho polovině bylo vytvořeno hnízdo, do kterého kolmo byla zapuštěna prkna spojená na vlastní pero a trojúhelníkový čep, k vnitřní hraně trámu byla pomocí hřebíků kolmo přitvrzena prkna. Dvojitý paraván z prken tvořil takto stěnu domu. Během výzkumu byla zjištěna jako výplň stěny hlína. Proutěná výplň stěny byla zjištěna v reliktech domu ze zadní části parcely ve Wieziennej ul. 11. Proutěné výplně nesly stopu oboustranného hliněného obkladu. Tento způsob tepelné izolace stěn dokládají rovněž písemné prameny (Kom 1870, č. 39). Dlužno dodat, že způsoby vyplňování stěn

příhradových domů, známé z Vratislavi v různých variantách se používaly také v západní části střední Evropy (Glaser 1985, s. 118-120; Schneider 1986, s. 18-19; Fehring 1986, s. 58-59; Schmidt 1987, s. 272-276).

Archeologický výzkum v posledním období umožňuje zaujmout stanovisko k dosud opomíjenému problému v slezské odborné literatuře, současného výskytu v jedné stavbě dřevěné i zděné konstrukce. Původní měšťanský dům na parcele v ul. Wieziennej 11 byl podsklepen dřevěnou, trámovou, jednoprostorovou konstrukcí umístěnou ve frontální části parcely (Borkowski, Buško, Piekalski 1993, s. 302). V XV. stol. byla k dřevěnému domu přistavěna druhá část zděná z cihel a vznikl tak dvoutrakt, v zadní části dvoudílný. Frontální a zadní stěna dál zůstávaly dřevěné. Ve středověkém městě přestavba dřevěných domů na zděné vyplývala mimo jiné, z ohrožení požáry a také doporučení stavebními předpisy (Korn 1870, nr40). Stav majetku měšťanů hůře situovaných a organizační stránka nedovolovaly současně bourat dřevěný dům a stavět zděný. Odtud tedy příklady domů se smíšenou konstrukcí, dřevěnou a zděnou. V první řadě docházelo k výměně stěn na hranicích pozemků, mělo je uchránit před přenesením ohně ze sousedního hořícího domu. Frontální a zadní stěny byly dále dřevěné s příhradovou konstrukcí. Příklad domu ve Wieziennej ul. 11 je shodný s tendencemi pozorovanými v některých německých městech (Lauffer 1919, s. 93; Terlau, Kašpar 1985, s. 477-482). Také v Krakově byla zaznamenána postupná výměna dřevěných stěn na zděné, nezděná se jednotlivé etapy přestavby týkaly menších částí, např. poloviny frontální zdi (Jamroz 1983, s. 79-105).

Na základě pramenů můžeme usoudit, že vratislavské, středověké obytné domy byly ohřívány pěti druhy otopných zařízení. Bylo to otevřené topeniště, kamna s kopulí, krb, kachlová kamna a kamna typu hypokaustum. Přítomnost otevřených topenišť byla potvrzena jak ve frontálních stavbách, tak i v budovách stavěných v zadních částech parcel. I když byla značně rozšířena složitější topná zařízení, na vyšší technické úrovni, přesto byla v některých obytných prostorách otevřená topeniště až do konce XV. stol. Hliněná nebo hliněno-cihelná kamna s kopulkou se vyskytovala současně s otevřenými topeništi již od XIII. stol. Jejich reliktů byly objeveny v Uniwersyteckiej ulici a v Igielnej 8. Současně ve XIII. stol. se ve Vratislavi objevily krby doložené v domě č. 6 Rynek. Dokladem pro přítomnost krbů v domech jsou probourávané konstrukce nárožních místností, dochované v budovách ze XIV. a první pol. XVI. stol. Dosud nejstarší reliktů kachlových kamen ve Vratislavi byly objeveny v Bernardyńskieje ul., jsou datované do 2. pol. XIII. stol. Jsou rekonstruovány na půdorysu kola z hrncových kachlí, ukládaných jedna vrstva na druhou, stále menší kachle, až vznikla kopule nebo komolý kužel. Zajisté na vrcholku byl komín z keramických trubek. Kamna ze dvou částí, na půdorysu kola, složená z hrncových a plochých kachlí, završená kopulí z baňatých kachlí, vznikla v 1. pol. nebo kolem poloviny XV. stol. Kachle, jež byly objeveny ve Wieziennej ul. 11, byly zdobeny výjevy se sokolníkem, králem na lovu, v lese běžícím jelenem. Zvláštní skupinu tvořily kachle heraldické, pašijní výjevy, tzn. bičování a snímání z kříže (Dýmek v tisku). S křesťanskou tematikou souvisela výzdoba kamen objevených na Tumském ostrově ve Vratislavi; námětem byly reliéfové postavy svatých (Lisowa, Lasota 1989). Kamna typu hypokaustum byla objevena ve druhém, dřevěném traktu obytné budovy z XV. stol. v ul. Wieziennej 10. Tvořily je dvě komory, jedna byla určena pro obsluhu a skladování topiva, zatím co druhou tvořilo topeniště, vybavené třema cihlovými oblouky, tvořícími rošt, na němž ležely polní oblé kameny, jež kumulovaly teplo. V sutu kamen byly nalezeny podlahové dlaždičky vybavené tepelnými otvory a korytové rámy otvorů v hliněné nebo dřevěné podlaže (Buško, v tisku).

Celoplošný výzkum některých parcel umožňuje nahlédnout do zařízení zázemí měšťanských domů. Zvláštní význam z toho hlediska měly výzkumné práce v Igielnej ul. 8, Nożowniczej 13, Wieziennej 10-11. Ve střední a zadní části pozemků byly, jak jsme se už zmínili přístavky a nevelké volně stojící dřevěné domy určené k pronájmu nebo k hospodářským účelům. Přítomnost podestýlky ve vrstvení podlahy svědčí o chovu domácích zvířat. Současně tam byly také studně, hygienická zařízení - kloaky a jámy na smetí. Zaří-

Obr. 6. Wrocław, Igielna ul. 8 - kostrová stavba.

zení toho druhu přetrvávala v zadních částech pozemků od nejranějších období. Pro studny na území Vratislavi jsou příznačná nejrůznější konstrukční řešení. Nejjednodušší a pravděpodobně nejstarší jsou studně, které zajišťovaly čtyři rohové sloupy roubení ze šindelů spojených vlastním perem (ul. Kacerska Górka 18 (Buško, Piekalski 1993, s. 131) nebo také z příčně kladených prken v rozích spojených na dotyk; byly objeveny v ul. Kacerska Górka 12 a Kacerska Górka 16 (Berdula, Karst, Fabisiak, Zalewski 1993, s. 106-108). Další, mladší a nejčetnější skupinu tvoří studny, které měly kromě sloupů ještě prvky zesilující celou konstrukci, např. různého druhu výstupy montované mezi kolnými sloupy (Wiezienna ul. 11 [Borkowski, Buško, Piekalski 1994, s. 295-296], Igielna 8) nebo dolní rámy, do kterých byly začepovány kolmé sloupy. Pravděpodobně na konci XV. a na počátku XVI. stol. začaly se vyskytovat studně specifické konstrukce s křížovou výstuhou probíhající ve světle šachty (př. Nożownicza ul. 27).

První zmínka o rozvodu vody ve Vratislavi pochází z roku 1272 (Irgang 1988, nr 448), velice však lapidární informace znemožňují bližší určení formy. Městské účty z let 1386-1387 informují o stavbě vodovodu s vodním kolem umístěným na rohu Kielbašniczej ul. a Odry, dokládají přítomnost vodovodního mistra, jenž vybíral poplatek ve výši 6 hřiven (Długoborski, Gierowski, Maleczyński 1958, s. 184). V roce 1445 se objevují zmínky o „Wasserhausu“ poblíž Mlýnské brány (Długoborski, Gierowski, Maleczyński 1958,

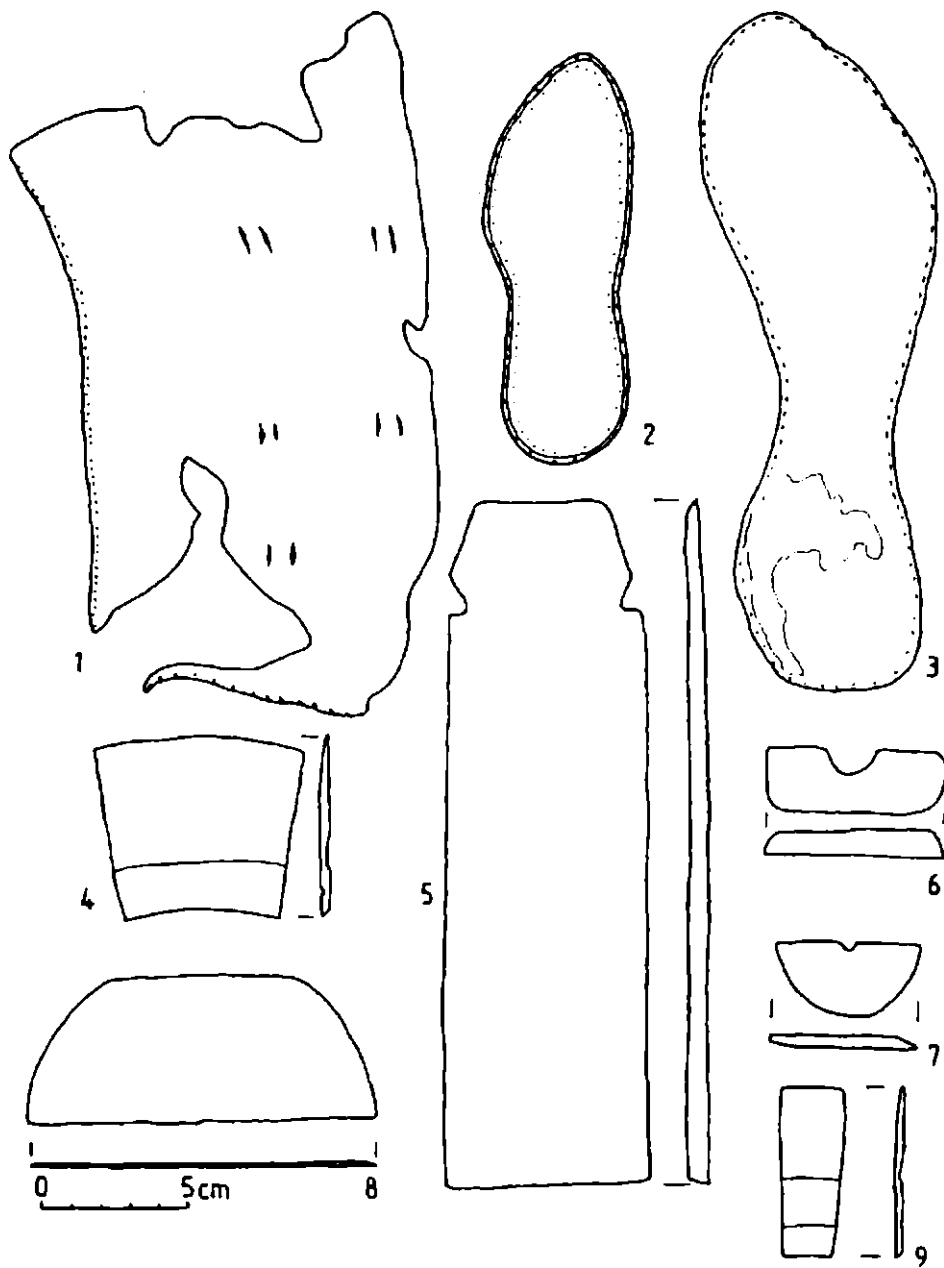
s. 219) a v roce 1483 se vodovodním mistrem stává jakýsi Stenzel. V seznamu předmětů, které při této příležitosti obdržel jsou řetězy, železná kování, sekery, klíny, lopaty, rydla a motyky nebo polní motyčky (SRS 1847, s. 279). Další dokument pochází z poloviny XV. stol. Obsahuje popis vodovodního systému, složeného z keramického a dřevěného potrubí a četných studánek (WAP, nr 12). Zajisté je poněkud přehnaný popis Stenusův z XVI. stol., kde uvádí, že všechny domy v okruhu hradeb a dodatečně ještě 600 studní, zásoboval podzemní vodovod (SRS 1902, s. 44). Toto podání však ukazuje jak obecné bylo využití zařízení tohoto druhu. Několik vodovodních úseků bylo ve Vratislavi objeveno. Nejstarší (kolem roku 1356) je 12 m úsek složený z 33 keramických částí (Buško, Piekalski 1993a, s. 170-171). V zadních částech pozemků (ul. Świdnicka 21/23, XV. stol. [Berduta, v tisku]) byly objeveny odbočky keramických vodovodů. Magistrální úsek vedený prostředkem ul. Zaulek Niski byl odhalen v délce 73,9 m. Tvořily jej tři rovnoběžná keramická potrubí uložená v jednom výkopu. Ve dvou místech byl přerušen studánkami, jejichž dendrologické datování se určuje na rok kolem 1420 a 1520. Vedle keramických vyskytují se také vodovodní vedení dřevěná, spojovaná kovovými prstenci. Neznáme bohužel jejich bližší chronologii, nejčastěji jsou určovány jako pozdně středověké (např. ul. Kazimierza Wielkiego, Nożownicza).

Odlíšný problém je odvod použité vody a nahromaděných nečistot. Četné dekrety o uklízení hnoje a smetí z ulic, zákazy vyhazování odpadků okny, vypouštění prasat a jiných domácích zvířat na ulice, to vše svědčí o tom, že vědomí o negativním vlivu nečistot na město bylo živé. Stavební předpisy z XV. stol. přesně určují lokalizaci kloak vůči sousedním parcelám. V roce 1476 trest za vyhazování hnoje do Olawy vynášel 10 hřiven (Drabina 1991, s. 85) a v 2. pol. XV. stol. byl ustanoven dozorce, který měl dohlížet, aby nevznikala nelegální smetiště na Świdnickim Przedmieściu. V roce 1500 bylo rozhodnuto, že všechny odpadky mají být vyváženy na předem určené místo mimo město (Maleczyński, Morelowski, Ptaszycza 1956, s. 170).

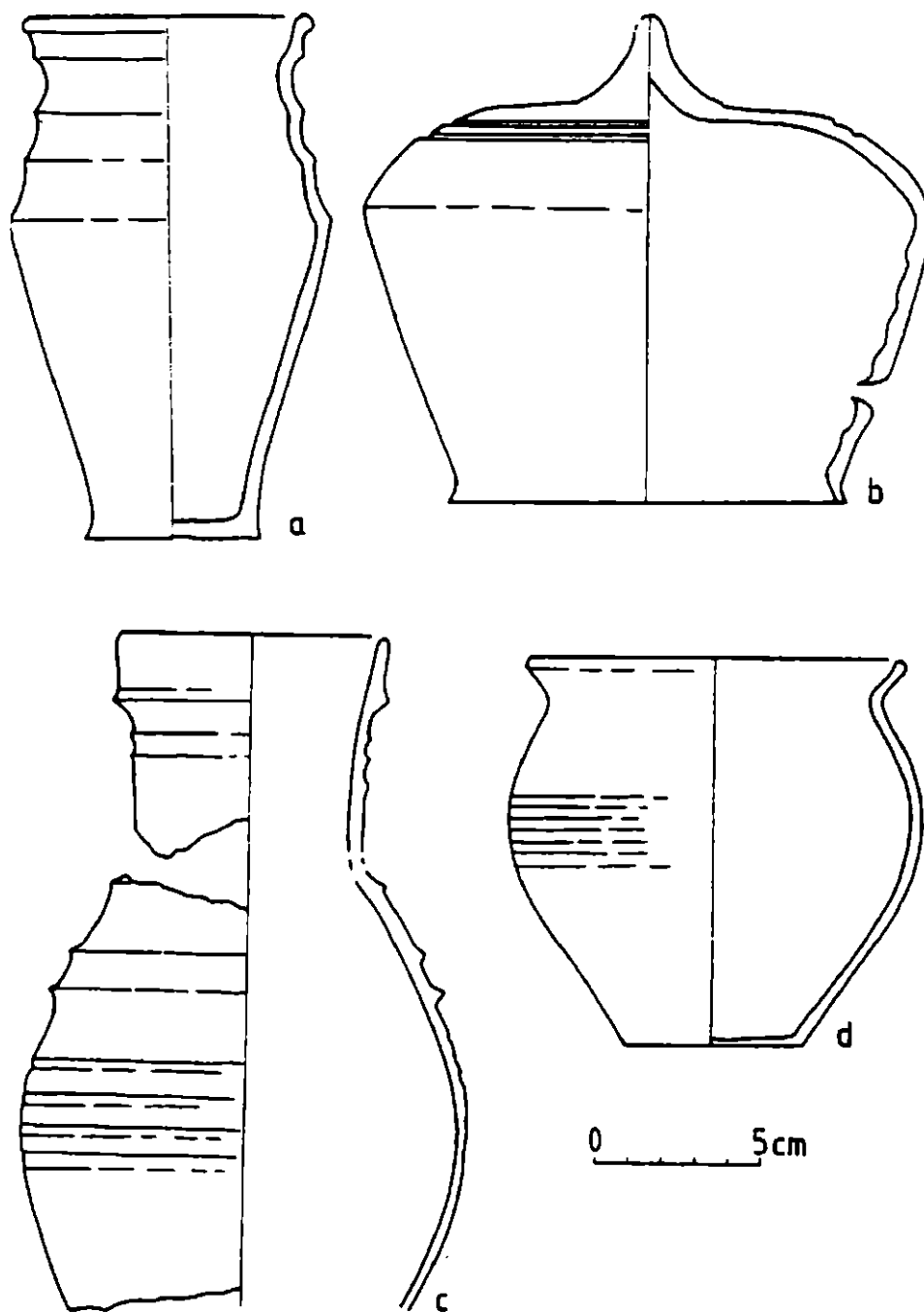
Nejlépe doložená hygienická zařízení v archeologických pramenech jsou kloaky. Dosud jsou však pouze reprezentovány takové objekty, které podle současného zařazení můžeme označit jako vstřebatelné studně. Jsou to zařízení sloužící k zavedení nečistot do půdy po částečném očištění ve filtrační vrstvě poblíž dna a na vnějších konstrukčních vrstvách. Nejjednodušší forma kloaky je jáma vyložená fošnami nebo prkny a naplněná fekáliami, jako např. v Nożowniczej ul. 13 (Piekalski, Plonka, Wiśniewski 1991, s. 212). Ostatní, nehledě na méně pečlivé provedení, se ničím neliší od studny. Poměrně zřídka jsou objeveny zařízení pro odvod použité vody z pozemku. Nejlépe dokumentované je dřevěné kořyto v ul. Zaulek Niski, jež bylo určeno k odvedení použité vody z pozemku přímo do blízkého hradebního příkopu (Lissak, Piszczalowski, Karst, Zalewski 1993, s. 63). Podobnou úlohu plnila neckovitá stoka široká 1,4-2,0 m vedená podél jižního břehu příkopu a ústící v oblasti parcely Kacerska Górka 12, sbírala splašky z většího prostoru (Buško, v tisku [a]). Známe také stoku ze XIII. století, jež probíhala středem Uniwersyteckiej ulice.

Na některých pozemcích, v jejich zadní části, byly objeveny stopy stromů (Buško, v tisku [b]), v ul. Nożowniczej 13 a Wi^ziennej 10.

Instalační výkopy v ulicích přinesly informace o stavbě starších vrstev vozovek. Analýza průřezů Wieziennej ul. na úseku mezi Kotlářská, a Igielna, Nożownicza, č. 6 a 28, Uniwersytecka. 26, taciarska na křižovatce s Kotlářská, a také v dřívě skoumaných J. Kazmierczykiem Kaznodziejska. a KurzyTarg (Kazmierczyk 1959a, s. 124-126), potvrdila, že měly velmi podobnou stratigrafii. Charakterizuje je střídání vrstev mrvy, humusu a čistého písku. Pravidelné opakování vrstvení písek-mrva vedou k závěru, že písek je zde konstrukčním prvkem a vrstvy humusu a mrvy vznikly v důsledku užívání ulic. Při pokusu o rekonstrukci takové soustavy můžeme ji zachytit takto: 1. přirozený humus posypán čistým pískem (Nożownicza, Kaznodziejska, Wieyienna ul.); byl to způsob čištění podkladu. Ve středu, na ose komunikačního systému byl utvořen mělký žlábek šalovaný prkny, tvořící stoku na nečistoty a opadové vody (Uniwersytecka ul. 26). Během užívání takto připra-

Obr. 7. Wrocław, Noiownicza ul. 13, výrobky: 1-3 kožené; 4-9 dřevěné. Podle .I. Piekalskiego, T. Płonki, A. Wláníewskio.

Obr. 8. Wrocław, Uniwersytecka ul. 79. Keramika, a = skupina B1, b = kachel, c = kamenina, d = skupina C.

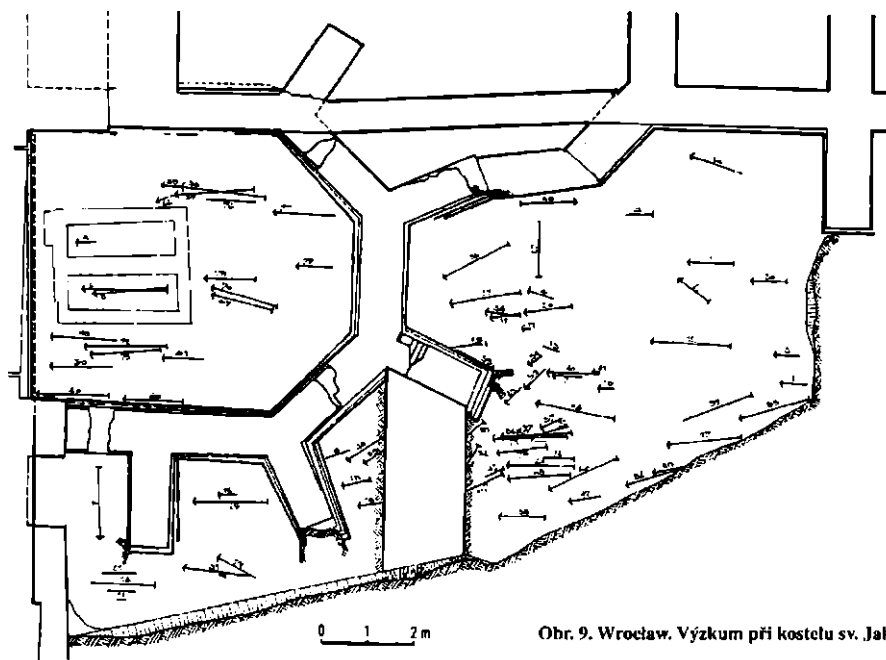
vené ulice, vrstveno se na ní smetí, dnes identifikované jako humus a mrva. Nová vrstva písku měla vylepšit technický stav vozovky a hygienické podmínky. Ve zkoumaných výkopech se počet vrstev písek-mrva pohyboval od 2, v Kurzym Targu, do 6 v Nożowniczej 6. Rozdíl vyplýval z odlišného způsobu pohlcování písku mrvou během užívání ulic a současně i stratigrafickými poruchami. Z výzkumu v ul. Nożowniczej 6 a z křižovatky Laciarskiej a Kotlarskiej je možno se domnívat, že na čerstvou vrstvu písku byly kladeny v některých případech vrstvy prken. Na základě namátkových údajů můžeme určit, že v některých místech docházelo k doplnění kameny a vznikala tak nepravidelná dlažba, jak tomu bylo pod Nożownicza. ul. 6. Méně často se setkáváme s ulicemi s dřevěnou vozovkou, které byly tradiční před magdeburským právem (Kaźmierczyk 1970, s. 60-67). Vyskytují se hlavně v oblasti osídlené před XIII. stol. V bývalé DREWNIANEJ ulici zaznamenaný systém příčných, dřevěných trámů opřených na sloupech. Na nich spočívaly podélné trámy, jež stabilizovaly povrch vozovky, vyložené dřevěnými dubovými šindelů (Kaźmierczyk 1970, ryc. 14). V některých místech Vratislavi byla objevena vozovka poněkud méně složitá, utvořená z trámů a šindelů: ul. Ofiar Oświecimskich (Kaźmierczyk 1956, s. 240), Nowy Targ (Kaźmierczyk 1970, s. 427), Polska (Kaźmierczyk 1970, s. 24-25).

Nálezy, jež se objevují ve vrstvení, jsou pramenem pro výzkum mnoha oblastí, k nejdůležitějším patří: výroba, obchod a každodenní život. Zjištěné stopy výroby převážně potvrzují dřívější závěry historiků. V rohu ulic Wieziennej a Igielnej byly nalezeny odpadky z výroby růženců, z doby kolem XIII. stol. K výrobě korálek byly používány jelení rohy. Ze stejného období byla dílna, kde se vyráběly hrací kostky a hřebeny, původně byla na místě dnešních Sukiennic (Wiśniewski 1993, s. 325-327). Ve Wieziennej ul. 10-11 bydlel řemeslník, jenž vyráběl v 2. pol. XIII. stol. ploché hřebeny a ve XIV. stol. trojřadové hřebeny (Jaworski, w druku). V sousedství ul. Garbary v ul. Wieziennej 11., byla nalezena koželužská zařízení a odpadky z výroby datované na konec středověku a renesanci (Borkowski, Buško, Piekalski 1993, s. 304-305). V ul. Malarskiej 27-29, poblíž území určeného pro řemeslníky zpracovávající kovy, bylo nalezeno značné množství železné škváry. Klasifikuje se je jako stopy po vylepšování železa ke kovářským účelům (Buško, Piekalski, v tisku).

Shromážděné železné předměty jsou dokladem o používání předmětů z této suroviny. Šlo o stavební kování - hřebíky, háky, klíče a zámky ke dveřím. V nářadí převládají univerzální nože a často také nástroje ke zpracování dřeva, jako dláta a vrtáky. Se způsobem oblékání a proudy ve středověké módě souvisí kožené a řidčeji textilní části oděvů, kovové prvky pásů a četné dochované zbytky obuvi (obr. 6). Souvisí s tím i zbraně, doložené jsou hlavně kuše a sečné zbraně (Goliński 1990a).

Dokladem pro hry a zábavy vratislavských měšťanů jsou četné nálezy předmětů, jež můžeme pokládat za hračky. Patří k nim figurky koňů nebo jezdců na koni, jiné figurky zoologicko-antropomorfické, hliněné a dřevěné kuličky, hrací kostky, kostěné, keramické a dřevěné kroužky, chrastítka a miniaturní nádoby (Borkowski, v tisku).

Předměty každodenního užívání byly často dřevěné. Byly to nádoby z dužiny a točené, vřetena, splávky a jiné předměty, jež je často nesnadné definovat. Nejčastěji se ve vrstvách objevují zvířecí kosti a střepy hliněných nádob. První, po znaleckém posudku zoologů, slouží výzkumu struktury požívání masa. Anatomická analýza kostí umožňuje nahlédnout do distribuční sítě ve městě a současně jaké druhy masa preferovali obyvatelé jednotlivých parcel (Piekalski 1991a). Střepy hliněných nádob reprezentují několik druhů keramiky a značnou různorodnost forem. Regionální rozdíly nejsou překážkou ve výzkumu společných vlastností pozdně středověké keramiky z oblasti střední Evropy a v důsledku toho je zde i obdobné schéma zpracovávání. V jižním (Lobbedey 1968) a severním Německu (Erdmann, Kühn, Lüdtko, Ring, Wessel 1984), v Čechách a na Moravě (Procházka 1991), ve středním Polsku (Kajzer 1991) a na Slezsku (Buško, Piekalski, Wiśniewski 1992, s. 136-139) se vymezuje několik druhů keramiky, pro kterou je příznačná příbuzná výrobní technologie. Ve Vratislavi je to skupina A jež je pokračováním raně středověké hrnčířské

Obr. 9. Wrocław. Výzkum při kostele sv. Jakuba.

výroby, skupina B - tzv. šedá keramika, ke které patří redukčně vypalované výrobky, tzv. ocelově šedé, skupina C - keramika krémová barvená červenou barvou, skupina D - protokamenina a kamenina, E - keramika polévaná. Zmíněné skupiny keramiky se liší svou jakostí. Pozorování výskytu keramiky ve vybavení jednotlivých měšťanských pozemků může přivodit závěry o preferencích uživatelů a také o jejich majetkovém postavení. Nemáme v současné době důkazy pro to, že by se kamenina a polévané nádoby vyráběly ve středověké Vratislavi ve Slezsku. Mohou tedy posloužit jako průzkum obchodních styků. Nálezy kameniny mohou pocházet z dílen v Porýní, dolním Sasku, možná také ve Frankfurtu n/Odrou. Neznáme dosud původ keramiky s polevou nejčastěji hnědožluté barvy. Zvlášť formy - akvamanile - jsou možná jihoněmeckého původu a přesněji z oblasti sasko-durynské nebo z horního Porýní (Piekalski, Wiśniewski 1992).

Křesťanský pohřeb nerušil rozdíly mezi právy chudých a bohatých měšťanů. Místo a způsob pohřbu byl odrazem světa živých. V presbyteriu farního kostela sv. Alžběty byly objeveny hroby měšťského patriciátu. Zvláštního významu se dostalo měšťskému radnímu Merkelo Grasevingerovi, jenž zemřel r. 1333. Cihlová hrobka, umístěná pod hlavním oltářem, byla přikryta žulovou náhrobní deskou s nápisem umístěným podél hran: MERKELO GASEWINGIR DIETRINITIS + ANNO DOMINI MCCCXXXIII OBUT. V presbyteriu byly objeveny ještě čtyři cihlové hrobky, z toho jedna rozdělená na dvě komory. V hrobkách byly uloženy kostry osob různého pohlaví a věku, umístěné v dřevěných rakvích. K průzkumu plebejských hrobů došlo na hřbitově u františkánského kostela. Příznačná byla značná koncentrace a velká až 40% účast pohřbených dětí. Sporadická byla přítomnost rakví (obr. 8).

Současný stav archeologického výzkumu nedovoluje dát jednoznačnou odpověď, na některou koncepci obsaženou v historické literatuře, o rozvoji lokačního města. Právě zahájený výzkum dendrologického datování přinese zřejmě nové perspektivy v tomto směru. V ul. Igielnej 8, na stálé půdě byla objevena stavba ze stromu skáceného v roce 1236. Poloha budovy by svědčila o tom, že vznikla v rámci vytýčené ulice. Ve Wieziennej ul. 11 se datuje dřevo z nejstaršího období osídlení kolem roku 1250. Zkoumaná oblast města

v okolí Rynku vznikla tedy zřejmě ke konci vlády Jindřicha I. nebo v době vlády Jindřicha Pobožného. Rozvoj zástavby směrem na sever, ke knížecím pozemkům proběhl během několika let. Hlavní složky hmotné kultury ve Vratislavi v XIII.-XV. století svědčí o příslušnosti k jednotné oblasti střední Evropy.

Determinantami dostupnými pro archeologické metody je urbanistický systém města, založený na síti měšťanských parcel, rozložených podél ulic, dřevěné stavby hrázdné konstrukce a zděné stavby, příbuzné výrobní procesy a pohřební obřady.

Literatura

- BERDULA, L., w druku, Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych w 1992 r. przy ul. Świdnickiej 21/23 we Wrocławiu, „Silesia Antiqua”.
- BERDULA, L., KARST, M., FABISIAK, W., ZALEWSKI, S., 1993, Wyniki badań archeologiczno-architektonicznych na posesjach Kacerska Górka nr 6, 8, 10, 12, 14, 16 i Zaulek Koci nr 17, 19, 21, 23, 25, 27, „Silesia Antiqua”, t. 35, s. 102-127.
- BIMLER, K., 1940, Slesisches Massiven Wehrbauten, t. 1, Breslau.
- BINDING, G., 1982, Bürgerhaus, (w:) Lexikon des Mittelalters, t. II/2, München-Zürich, s. 1043-1046.
- BINDING, G., MAINZER U., WIEDENAU A. 1977, Kleine Kunstgeschichte des deutschen Fachwerkbau, Darmstadt.
- BORKOWSKI, T, w druku, Przedmioty stużace do gry, zabawki i drobna plastyka figuralna z parcel 10-11 przy ul. Wieziennej we Wrocławiu. I Sympozjum „Kultura sredniowiecznego Śląska i Czech. Miasto.”
- BORKOWSKI, T, BUŠKO, C, PIEKALSKI, J., 1993, Sredniowieczna parcela mieszczańska przy ul. Wieziennej 11 we Wrocławiu, „Ślaskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 34, s. 287-307.
- BUŠKO, C, w druku, Sredniowieczne piece typu hypokaustum na Śląsku, „I Sesja Uniwersyteckiego Centrum Archeologii Sredniowiecza i Nowozytności”.
- BUŠKO, C, w druku (a), Urzadzenia wodno-kanalizacyjne w sredniowiecznych i renesansowych miastach ślaskich, „II Sesja Uniwersyteckiego Centrum Archeologii Sredniowiecza i Nowozytności”.
- BUŠKO, C, w druku (b), Z badań wewnetżnego rozplanowania działki mieszczańskiej na Śląsku, I Sympozjum „Kultura sredniowiecznego Śląska i Czech. Miasto”.
- BUŠKO, C, PIEKALSKI, J., 1993, Stratygrafia nawarstwień w obrebie parceli mieszczańskiej Kacerska Górka 18/Zaulek Koci 29, „Silesia Antiqua”, t. 35, s. 130-151.
- BUŠKO, C, PIEKALSKI, J., 1993a, Sredniowieczna i nowozytna parcela mieszczańska przy ul. Kacerska Górka 20/Zaulek Koci 31, „Silesia Antiqua”, t. 35, s. 152-175.
- BUŠKO, C, PIEKALSKI, J., w druku, Relikty sredniowiecznej pracowni metalurgicznej przy ul. Malarskiej 27/29 we Wrocławiu, „Ślaskie Sprawozdania Archeologiczne”.
- BUŠKO, C, PIEKALSKI, J., WIŚNIEWSKI, A., 1991, Badania ratownicze na terenie Starego Miasta we Wrocławiu (ul. Wiezienna 8-12) w 1990 roku, „Ślaskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 33, s. 135-143.
- CHMAL, H., CZERWIŃSKA I, CZERWIŃSKI, J., TRACZYK, A., 1993, Geologiczno-geomorfologiczna charakterystyka rejonu prac archeologicznych na pl. Dominikańskim, „Silesia Antiqua”, t. 35, s. 382-400.
- CHOROWSKA, M., 1994, Sredniowieczna kamienica mieszczańska we Wrocławiu, Wrocław.
- CZERNER, O., 1976, Rynek Wrocławski, Wrocław.
- DLUGOBORSKI, W., GIEROWSKI, J., MALECZYŃSKI, K., 1958, Dzieje Wrocławia do roku 1807. Warszawa.
- DRABINA, J., 1991, Życie codzienne w miastach ślaskich w XIV i XV w. Opole.
- DYMEK, K., w druku, Ze studiów nad ogrzewaniem sredniowiecznej kamienicy mieszczańskiej na Śląsku. I Sympozjum „Kultura sredniowiecznego Śląska i Czech. Miasto”.
- ERDMANN, W., KÜHN, H. J., LÜDTKE, H., RING, E., WESSEL, W., 1984, Rahmenterminologie mittelalterlichen Keramik min Norddeutschland, „Archäologisches Korrespondenzblatt”, t. 14, s. 417-436.
- ERDMANN, W., WILLKOMM, H., 1985, Hochmittelalterliche Siedlungsgeschichte und Holzbauten unter dem Hause Grosse Petersgrube 27 in Lübeck (Grabung Grosse Petersgrube Vorbericht II), „Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte”, t. 11, s. 96-102.
- FEHRING, G. R., 1986, Die Voraussetzungen des städtischen Dielenhauses Norddeutschlands im frühbis hochmittelalterlichen Hausbau, (w:) Zur Lebensweise in der Stadt um 1200. Ergebnisse der Mittelalter-Archäologie, wyd. H.Steuer, Köln-Bonn, s. 44-51.
- GLÄSER, M., 1985, Befunde zur Hafenanrandbebauung Lübecks als Niederschlag der Stadtentwicklung im 12. und 13. Jahrhundert. Vorbericht zu den Grabungen Alfstrasse 36/38 und Untertrave 111/112, „Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte”, t. 11, s. 118-120.

- GESCHWENDT, E., 1936, Die älteste Oderübergänge bei Breslau im Lichte Vorgeschichtsvorschungen, „Beiträge zur Geschichte der Stadt Breslau“, Heft. 2, s. 5-31.
- GOLINSKI, M., 1986, Fortyfikacje miejskie Wrocławia w XIII-XIV w., „Studia i materiały do historii wojskowości“, t. 29, s. 23-41.
- GOLINSKI, M., 1990, Topografia zawodowa Starego Miasta we Wrocławiu w XIII w., „Ślaski Kwartalnik Historyczny Sobótka“, R. 45, nr 3, s. 257-276.
- GOLINSKI, M., 1990a, Uzbrojenie mieszczańskie na Śląsku od połowy XIV do końca XV w., „Studia i Materiały do Historii Wojskowości“, t. 23, s. 3-64.
- GOLINSKI, M., 1991, Podstawy gospodarcze mieszczaństwa wrocławskiego w XIII wieku, Wrocław.
- GROSSMANN, G. U., 1983, Der spätmittelalterliche Fachwerkbau in Hessen, Königstein/T.
- HEYNE, M., 1903, Fünf Bücher deutscher Hausaltertümer, t. 1, Das Wohnungswesen, Leipzig, s. 286-288.
- IRGANG, W., 1988, Schlesisches Urkundenbuch, t. 4, Köln-Wien.
- JAMROZ, J., 1983, Mieszczańska kamienica krakowska. Kraków.
- JAWORSKI, K., w druku, Wytwórczość przedmiotów kościanych w lewobrzeżnym Wrocławiu w późnym średniowieczu. I Sympozjum „Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. Miasto“.
- KAJZER, L., 1991, W sprawie waloryzacji masowych zbiorów ceramiki późno-średniowiecznej i nowożytnej, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej“, R. 39, s. 467-484.
- KAZMIERCZYK, J., 1956, Badania archeologiczne na terenie Wrocławia, „Dawna Kultura“, R. 3, s. 140.
- KAZMIERCZYK, J., 1959, Wyniki badań wykopaliskowych na dziedzińcu uniwersyteckim we Wrocławiu, „Archeologia Śląska“, t. 2, s. 223-245.
- KAZMIERCZYK, J., 1959a, Sprawozdanie z badań archeologicznych Wrocławia za rok 1957, „Archeologia Śląska“, t. 3, s. 109-130.
- KAZMIERCZYK, J., 1969, Budownictwo mieszkaniowe z drewna w VI—XIII w. na obszarze Śląska, „Archeologia Polski“, t. 14, z. I, s. 167-214;
- KAZMIERCZYK, J., 1968-70, Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu, cz. 1-2. Wrocław.
- KAZMIERCZYK, J., KRAMAREK, J., LASOTA, C., 1974-80, Badania na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu, „Silesia Antiqua“ t. 16-22.
- KAZMIERCZYK, J., LEN, M., 1984, Przyczynek do uściślenia ciągu rzeki Białej Olawy w miejscu obecnej ulicy Uniwersyteckiej we Wrocławiu, „Silesia Antiqua“, t. 26, s. 95-109.
- KORN, G., 1870, Breslauer Urkundenbuch, Breslau.
- KOZACZEWSKI, T., 1959, Początki i rozwój Wrocławia do roku 1263, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki“, t. 4, s. 170-185.
- KOZACZEWSKI, T., 1963, Pierwotny kościół franciszkański we Wrocławiu, „Prace Komisji Historii Sztuki Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego“, t. 3, 1963, s. 199-249.
- LASOTA, C., ROZPEDOWSKI, J., 1980, Pierwotny kościół parafialny św. Wawrzyńca i Elżbiety we Wrocławiu, „Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej“, t. 13, s. 61-66.
- LAUFFER, O., 1919, Das deutsche Haus in Dorf und Stadt, Leipzig.
- LISOWA, E., LASOTA, C., 1989, Późnogotyckie kafle z Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu, „Silesia Antiqua“, t. 31, s. 83-104.
- LISSAK, Z., PIŚCZALOWSKI, W., KARST, M., ZALEWSKI, S., 1993, Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologiczno-architektonicznych w obrębie posesji Zaulek Niski 27, 29, 31, 33 i Zaulek Koci 26, 28, 30, 32, „Silesia Antiqua“, t. 35, s. 61-70.
- LOBBEDEY, U., 1968, Untersuchungen mittelalterlicher Keramik, vornehmlich aus Südwestdeutschland. Berlin.
- MALECZYŃSKI, K., MORELOWSKI, M., PTASZYCKA, A., 1956, Wrocław. Rozwój urbanistyczny. Warszawa.
- MAŁACHOWICZ, E., 1975, Bastejowe fortyfikacje Wrocławia, „Prace Naukowe IHASiT Politechniki Wrocławskiej“, nr 9, s. 99-124.
- MAŁACHOWICZ, E., 1985, Stare Miasto we Wrocławiu, Wrocław.
- MARKGRAF, H., 1896, Die Strassen Breslaus nach ihrer Geschichte und ihren Namen, Breslau.
- MLYNARSKA-KALETYNOWA, M., 1986, Wrocław w XII-XIII w. Przemiany społeczne i osadnictwo, Wrocław.
- MOŹDZIOCH, S., 1990, Organizacja gospodarcza państwa wczesnopiastowskiego na Śląsku. Studium archeologiczne, Wrocław.
- OSTROWSKA, E., 1961, Wczesnośredniowieczne budownictwo drewniane na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu, „Silesia Antiqua“, t. 3, s. 164-179.
- PIEKALSKI, J., 1991, Wrocław średniowieczny. Studium kompleksu osadniczego na Olbinie w VII—XIII wieku, Wrocław.
- PIEKALSKI, J., 1991a, Przyczynek do kwestii spożycia i dystrybucji miodu w średniowiecznym Wrocławiu, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej“, R. 39, s. 139-152.
- PIEKALSKI, J., w druku, Stratygrafia nawarstwień kulturowych w kościele św. Elżbiety we Wrocławiu, „Ślaskie Sprawozdania Archeologiczne“, t. 35.

- PIEKALSKI, J., WIŚNIEWSKI, A., 1992, Akwamania z mieszczańskiej parceli przy ul. Nożowniczej 13 we Wrocławiu, „Ślaskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 33, s. 175-182.
- PIEKALSKI, J., PtONKA, T., WIŚNIEWSKI, A., 1991, Badania średniowiecznej posesji przy ul. Nożowniczej 13 we Wrocławiu, „Ślaskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 32, s. 207-238.
- PISZCZALOWSKI, W., LISSAK, Z., KARST, M., ZALEWSKI, S., 1993, Sprawozdanie z badań w obrębie dawnych posesji plac Dominikański nr 3, 5, 7/9 oraz Zaulek Niski nr 6, 8, 10, 12, „Silesia Antiqua”, t. 35, s. 35-60.
- PIWKO, R., ROMANOW, J., 1993, Formy przeobrażenia i fazy zagospodarowania północno-wschodniej części terenu pl. Dominikańskiego w świetle wyników badań archeologiczno-architektonicznych. „Silesia Antiqua”, t. 35, s. 71-83.
- PROCHÁZKA, R., 1991, Brünner Keramik des 13. und ersten Hälfte des 14. Jh. und die Frage ihrer Auswärtigen Beziehungen, (w:) XX Mikulovské Symposium 1990, s. 232-246.
- PROKOPEK, M., 1976, Budownictwo ludowe w Polsce, Warszawa.
- RUTKOWSKA-PLACHCIŃSKA, A., 1988, Materiałne warunki bytu ubogich w miastach późno-średniowiecznych na zachodzie Europy, Wrocław.
- SAGE, W., 1972, Fachwerk - Fachwerkbau, (w:) Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte, t. 6, s. 938-992.
- SAGE, W., 1976, Deutsche Fachwerkbauten, Königstein/T.
- SAMSONOWICZ, H., 1963, Zagadnienia demografii historycznej regionu Hanzy w w. XIV-XV, „Zapiski Historyczne”, t. 28, s. 523-555;
- SCHMIDT, E., 1987, Ein hochmittelalterlicher, holzverkleideter eingetiefter Raum aus dem Kornhaus in Tübingen, „Archäologischen Ausgrabungen in Baden-Württemberg”, s. 272-276.
- SCHNEIDER, J., 1986, Der städtische Hausbau im südwestdeutsch-schweizerischen Raum, (w:) Zur Lebensweise ind der Stadt um 1200. Ergebnisse der Mittelalter-Archäologie, wyd. H. Steuer, Köln-Bonn, s. 18-19.
- SRS 1847, Scriptorum Rerum Silesiacarum, I. III.
- SRS 1902, Scriptorum Rerum Silesiacarum, t. XVII.
- STEIN, R., 1931, Das Breslauer Bürgerhaus. Breslau.
- STEIN, R., 1935, Der Grosse Ring zu Breslau. Darstellung seines Verhältnisses zur Stadt, Geschichte seiner Bauten und deren Aufgaben Würdigung des Neumarktes und Blücherplatzes, Breslau.
- TERLAU, K., KASPAR, F., 1985, Städtisches Bauen im Spannungsfeld zwischen Bautechnik, Baugesetzen und Parzellenzuschnitt zur Frühgeschichte des Wohnhauses in Nordwestdeutschland, (w:) Stadt im Wandel. Kunst und Kultur des Bürgertums in Norddeutschland 1150-1650, red. C.Meckseper, Stuttgart-Bad Cannstatt, s. 477-482.
- WAP nr 12, Wojewódzkie Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Akta Miasta Wrocławia.
- WIŚNIEWSKI, Z., 1993, Rezultaty ratowniczych badań archeologicznych na Starým Mieście we Wrocławiu przy ul. Sukiennice, „Ślaskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 34, 319-338.
- ZLAT, M., 1974, Ratusz wrocławski. Wrocław.

Zusammenfassung

Die Altstadt in Vratislav (Breslau) im 13.-15. Jahrhundert

Zu der frühmittelalterlichen Agglomeration gehörten Tuminsel, Elbing und Siedlungen am Linksufer Odrafluß. In der ersten Hälfte des 13. Jhs. schliessen die Piasten zu dieser Siedlungsstruktur eine Stadt, die auf dem Magdeburger Recht gegründet wurde. Später wurde dieser Stadtteil als Altstadt genannt. Die archäologischen Grabungen, die seit den 60. Jahren dieses Jhs. durchgeführt werden, haben wichtige Belege zur Rekonstruktion der Stadtentwicklung gebracht. Besonders die Holzfunde datieren aufgrund der Dendroanalyse die ältesten Bauten in die erste Hälfte des 13. Jhs.

Abbildungen:

1. Wrocław. Ansicht aus dem Jahr 1592 nach Weiner.
2. Wrocław am Anfang der 2. Hälfte des 13. Jhs. Nach M. Mlynarskiej-Kaletynowej.
3. Wrocław-Altstadt. Archäologische Grabungen mit der schwarzen Farbe bezeichnet.
4. Wrocław. St. Elisabeth Kirche.
5. Wrocław-Altstadt. Gemauertes Gebäude aus dem 13. Jh. Nach M. Chorowskiej.
6. Wrocław. Igielnastraße Nr. 8.
7. Wrocław. Nozovnica-Straße Nr. 13. Gegenstände aus Leder 1-3 und Holz 4-9. Nach J. Piekalski, T. Plonki, A. Wisniewski.
8. Wrocław. Uniwersytecka-Straße Nr. 79. Die Keramik, a - Gruppe BI, b - Kachel, c - Steinzeug, d - Gruppe C.
9. Wrocław. Erforschung bei der St. Jakobs Kirche.